

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо включення культурної складової до складу злочину геноциду та встановлення відповідальності за порушення порядку евакуації культурних цінностей під час дії воєнного стану»

1. Обґрунтування необхідності прийняття законопроекту.

Культура є одним із фундаментальних елементів національної безпеки. Посягання на культурну спадщину часто супроводжує спроби асиміляції, окупації та підриву державності. Тому її кримінально-правовий захист сприятиме зміцненню стійкості держави та суспільства.

Необхідність законодавчого врегулювання кримінальної відповідальності за культурний геноцид в Україні обумовлена як сучасними викликами національній безпеці та культурній ідентичності Українського народу, так і загальносвітовою тенденцією до посилення міжнародно-правового захисту культурної спадщини народів. У сучасних умовах культура розглядається не лише як сукупність матеріальних і духовних цінностей, а й як фундаментальний елемент існування народу, його історичної пам'яті, мови, традицій, релігії та національної самосвідомості. Знищення цих елементів може становити не меншу загрозу для існування нації, ніж фізичне винищення її представників.

Термін «культурний геноцид» був запропонований відомим британським юристом-міжнародником Рафаелем Лемкіним під час розроблення концепції геноциду. На його думку, знищення національної групи може здійснюватися не лише шляхом фізичного винищення людей, а й через руйнування її культурних основ, мови, релігії, традицій, історичних пам'яток, освітніх інституцій та інших елементів колективної ідентичності. Проте під час ухвалення Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року положення про культурний геноцид не були включені до остаточного тексту документа, внаслідок чого сучасне міжнародне кримінальне право не містить окремого складу цього злочину.

Водночас міжнародне право поступово розширює механізми захисту культурної спадщини. Руйнування культурних цінностей розглядається як воєнний злочин, злочин проти людяності або елемент політики переслідування окремих груп населення. Практика міжнародних судових інституцій свідчить про зростання усвідомлення того, що систематичне знищення культурної спадщини може бути спрямоване на ліквідацію історичної пам'яті та самобутності певного народу.

Особливої актуальності питання криміналізації культурного геноциду набуває для України в умовах збройної агресії Російської Федерації. Від початку агресії фіксуються численні випадки руйнування об'єктів культурної спадщини, музеїв, архівів, бібліотек, культових споруд, пам'яток архітектури та історії. Поряд із фізичним знищенням культурних цінностей спостерігаються спроби привласнення української культурної спадщини, насильницької русифікації населення на тимчасово окупованих територіях, зміни освітніх програм, обмеження використання української мови, вилучення української літератури та нав'язування чужої історичної пам'яті.

Сукупність таких дій свідчить про наявність загрози не лише матеріальним культурним об'єктам, а й самому існуванню української культурної ідентичності.

Чинне кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за окремі посягання на культурні цінності, зокрема за знищення, руйнування чи пошкодження об'єктів культурної спадщини, а також за воєнні злочини. Однак воно не охоплює комплексних дій, спрямованих на систематичне знищення культурної основи існування національної групи. У результаті виникає прогалина у кримінально-правовому захисті суспільних відносин, пов'язаних із збереженням культурної самобутності українського народу.

Запровадження окремого складу злочину культурного геноциду дозволило б забезпечити більш повне відображення сучасних форм агресії проти національної ідентичності, створити додаткові правові механізми притягнення винних осіб до відповідальності та посилити захист культурних прав людини і народів. Крім того, така криміналізація сприяла б документуванню та належній правовій оцінці діянь, спрямованих на знищення культурної спадщини України, а також формуванню міжнародно-правових підстав для подальшого розвитку концепції культурного геноциду.

Важливим аргументом на користь криміналізації культурного геноциду є також необхідність зміцнення національної безпеки. У сучасних умовах культура виступає одним із ключових елементів стійкості держави та суспільства. Руйнування культурної спадщини, історичної пам'яті та мовної ідентичності здатне призвести до довгострокових негативних наслідків для розвитку держави, послаблення національної єдності та втрати культурної спадкоємності поколінь. Відтак захист культурних основ існування українського народу повинен розглядатися як важливий напрям кримінально-правової політики держави.

Таким чином, законодавче врегулювання кримінальної відповідальності за культурний геноцид в Україні є обґрунтованим і своєчасним кроком, спрямованим на посилення захисту національної культурної спадщини, забезпечення збереження української ідентичності, удосконалення механізмів протидії сучасним формам агресії та зміцнення системи кримінально-правової охорони основ існування українського народу.

Крім означеного, важливим об'єктом кримінально-правового захисту в умовах російської збройної агресії є культурні цінності Українського народу.

З евакуацією музеїв та культурних цінностей, уміщених у них, склалася критична ситуація. Вже у 2022 році тодішній очільник Мінкультури О. Ткаченко повідомляв, що зіткнувся з опором посадовців, наприклад у Маріуполі, коли за день до початку великого вторгнення нібито запропонував евакуювати цінності. Ці слова міністра обурили маріупольських посадовців, тож вони звинуватили у зриві евакуації Мінкульт та керівників музеїв, деякі з яких пішли на співпрацю з окупантами.

Росія вкрала та зруйнувала понад мільйон музейних об'єктів України, а частину експонатів вивезли на окуповані території та до РФ. За розрахунками ЮНЕСКО,

знадобиться 10 років і майже 9 мільярдів доларів, щоб відновити культурні об'єкти, знищені внаслідок повномасштабного вторгнення росіян.

Непроведення евакуації культурних цінностей може бути злочином, згідно з Гаазькою конвенцією 1954 року, проте досі ці дії злочином не вважаються згідно із законодавством України.

Лише останнім часом Уряд звернув увагу на необхідність посилення захисту культурних цінностей. Так, постановою Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2026 р. № 229 було затверджено Порядок тимчасового переміщення (евакуації) культурних цінностей (музейних предметів та предметів музейного значення державної частини Музейного фонду України) протягом воєнного стану та їх повернення. Проте його порушення досі не отримало належної кримінально-правової кваліфікації. Наявність окремого складу злочину матиме превентивний ефект, оскільки потенційні правопорушники усвідомлюватимуть невідворотність покарання за непроведення евакуації культурних цінностей.

Зважаючи на актуальність порушених вище питань, напрацьовано законопроект «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо включення культурної складової до складу злочину геноциду та встановлення відповідальності за порушення порядку евакуації культурних цінностей під час дії воєнного стану», як альтернативний до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо включення культурної складової до складу злочину геноциду» (реєстр № 15331 від 15.06.2026 року).

2. Цілі і завдання законопроекту

Законопроект має на меті включити культурну складову до складу злочину геноциду та встановити відповідальність за порушення порядку евакуації культурних цінностей під час дії воєнного стану в державі.

3. Основні положення законопроекту

Законопроектом пропонується внести зміни до Кримінального кодексу України, якими передбачити такі новели:

у статті 298 КК України встановити, що порушення встановленого порядку переміщення (евакуації) культурних цінностей (музейних предметів та предметів музейного значення державної частини Музейного фонду України) протягом воєнного стану та їх повернення, що призвели до знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини чи їх частин, - караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого;

встановити, що такі дії, вчинені щодо пам'яток національного значення, - караються позбавленням волі на строк до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого;

встановити, що такі дії, вчинені службовою особою з використанням службового становища, - караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого;

у статті 442 КК України розширено поняття геноциду за рахунок включення до нього культурної складової, тобто під геноцидом пропонується розуміти, зокрема, і діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення національної, етнічної, расової чи релігійної групи як такої шляхом систематичного знищення, пошкодження, привласнення або позбавлення доступу до об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини цієї групи, її мови, освіти, релігійних практик, традицій, історичної пам'яті або закладів освіти чи пам'яток культури та/або систематичного культивування і нав'язування культурної вищості іншої групи, її мови, освіти, релігійних практик, традицій, у тому числі на тимчасово окупованих територіях України, якщо такі дії спрямовані на фізичне чи соціальне знищення групи, а так само шляхом організованих переслідувань, контролю, створення перешкод у вільній діяльності працівників і діячів національної культури, науки, освіти, журналістів, представників духовенства, якщо такі дії вчиняються на тимчасово окупованих територіях України та мають ті ж цілі.

4. Стан нормативно-правової бази у даній сфері правового регулювання

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють правовідносини у цій сфері, є Конституція України та Кримінальний кодекс України.

Реалізація положень поданого законопроекту після його прийняття не потребуватиме внесення змін до інших законів України.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Прийняття законопроекту не потребує додаткових витрат з Державного бюджету України.

6. Запобігання корупції

Проект Закону не містить правил і процедур, які містять ризики вчинення корупційних правопорушень.

7. Прогноз соціально-економічних, правових та інших наслідків прийняття законопроекту.

Прийняття зазначеного законопроекту сприятиме посиленню правового захисту культурної спадщини та національної ідентичності українського народу, підвищенню ефективності протидії діям, спрямованим на знищення культурних цінностей, удосконаленню механізмів документування відповідних злочинів, а також зміцненню міжнародно-правових позицій України щодо притягнення винних осіб до відповідальності за посягання на культурні основи існування нації.

Народні депутати України

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Геращенко Ірина Володимирівна
Сертифікат: 3FAA9288358EC0030400000085452F00A2C3DE00
Дійсний до: 21.01.2027 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
188д9/1-2026/145216 від 17.06.2026

2266422